

РАД У ИЛЕГАЛНОЈ ШТАМПАРИЈИ 1941. У БЕОГРАДУ

Сећања на овај период интересантна су по томе што указују на активност Комунистичке партије Југославије и револуционарног покрета у Београду у спровођењу тзв. „војне линије“.

Наиме, почетком 1940. године ступио сам на одслужење војног рока у Бачку чету Главне војне болнице и био извесно време на партијској вези преко Владете Поповића Пинецког, који је у оно време такође служио свој војни рок као не-свршени лекар у болничкој чети, да би ме у току месеца јуна 1940. године пребацио на везу Баја Секулића, а затим Буре Стругара који су у оно време радили на војној линији.

Јуна 1940. године, по завршетку курса у Бачкој чети Главне војне болнице додељен сам на рад као лекар у подофицерску школу на Бањици и вршио дужност батаљонског лекара 18-ог пешадијског пука „Суворовског“. Испитујући политичку ситуацију и расположење питомаца у подофицерској школи ступио сам у контакт са неколико напредних омладинаца школе који су били из села Витомирица крај Пећи, од којих се сећам само Саве Милића. Видећи да су добри и поштени младићи, почео сам их окупљати, разговарати, а затим сам по директивама добијеним преко Баје Секулића и Буре Стругара приступио и организовању групе, која је прерасла у партијску ћелију.

У почетку, литературу и партијски материјал читали су чланови ове групе у амбуланти, где је било и 15 постеља за лежеће болеснике, а у којој сам ја задржавао као болеснике једног-два члана групе док не проуче материјал, да би се тако сви изграђивали.

Касније је група порасла на осам чланова, од којих су два била из 18-ог

пешадијског пука, па је састајање у амбуланти било незгодно и опасно, те смо прешли на редовно одржавање састанака ван школе, недељом кад су питомци и војници имали излаз у варош. Састанци су држани по становима другова које сам могао недељом да добијем. Тада је то било у Улици Ламартиновој бр. 24, на Котеж Неимару.

На састанцима је прорађиван партијски материјал, чланци из *Пролетера*, разни прогласи и директиве о разним питањима, као и одређивање плана акција у школи и међу војницима. Најактуелнија тема у оно време је било питање одбране земље, отпор агресивности нацизма и фашизма, борба за савез са СССР-ом итд.

Активност у школи развијала се у почетку преко индивидуалног рада чланова групе са својим друговима и пријатељима у разреду, што је ишло са пуно обазривости и конспиративности. Такав рад је дао позитивне резултате. Прогласе, летке и плакате, које је у оно време издавао Месни комитет и друга партијска руководства, почели су да читају у школи не само чланови групе већ и шири круг младића ове школе. Исто тако овај материјал дељен је и војницима у 18-ом пуку, пошто су два члана групе била у том пуку. Сећам се да је један од њих био из Македоније, а други из Витомирице крај Пећи.

Касније, нарочито у току 1941. године, посебно у току марта месеца, када се јасно видела ситуација и када је Београд био засут многобројним прогласима Партије, у школи је захваљујући групи комуниста дошло и до јавних иступања и јавног дељења летака и прогласа, што је стварало борбено расположење.

Од другова из Пећи сам касније чуо да је Сава Милић из Витомирице заједно са још три Витомиричана из ове школе отишао још 1941. у партизане и да су се сви храбро борили и пали у току НОБ-а.

После капитулације бивше југословенске војске, која ме затекла на путу за место ратног распореда — Билећу, преко Никшића, Колашина и Берана, а затим преко Бијелог Поља и Прибоја вратио сам се у Београд. Намеравао сам да у Београду средим нека лична питања и да се вратим у Црну Гору, где су се већ вршиле припреме за оружану борбу. По одлуци Партије остао сам ипак у Београду где сам био одређен да радим у партијској штампарији.

Организатор штампарије био је друг Светозар Вукмановић Темпо чије име у оно време нисам ни знао. Сећам се њега само по углавеном изгледу и смелости да се у окупираном Београду сасвим слободно креће док су по улицама крстарили гестаповци и агенти специјалне полиције.

За штампарију била је одређена зграда у бившој Шумадијској улици бр. 187, власништво старог борца и револуционара Цирила Жужека. Припреме за смештај штампарије отпочеле су већ крајем априла.

Партијску ћелију сачињавали су Владета Поповић Пинецки, који је био секретар ћелије, Цирил Жужек, виши поштански чиновник, Брана Перовић, онда студенткиња технике и доктор Радомир Герић, лекар.

Првом састанку ове формиране ћелије присуствовао је сам друг Темпо, изложивши нам задатке, технику рада и технику конспирације.

Изградња склоништа обављена је доста брзо. Радил смо искључиво нас тројица у почетку: Жужек, Владета Поповић и ја, а касније смо добили помоћ једног друга који се звао „Црни“. После рата сам чуо да је то био друг Борбе Андрејевић Кун. Он је био само привремено док смо озидали преградни зид.

Наиме, склониште за штампарију смештено је испод степеништа зграде од пролазног неискоришћеног простора.

Требало је прво ископати земљу у дубини од једног метра на читавом простору испод степеништа. Копали смо дању и ноћу, само по мраку, земљу износили из зграде и растурали је по лејама око зграде, тако да се није примећивало да је то нека земља која се са стране доноси.

Сећам се да сам ја једног дана отишао у радње у бившој Краља Милана улици и купио у два маха по десет некаквих јоргана, које ми је један носач колицима пренео до куће. Трговци су се смешкали што тако много јоргана купујем, мислећи да се спремам за неку трговачку шпекулацију. Јорганима смо обложили све зидове склоништа да би се угушивао звук машине за штампање, укуцавши их летвама уз зидове.

Пре преграђивања просторије морали смо пренети машину и сместити је у склониште. Машина се налазила негде око Ломине улице. Одлучено је да пренос машине изврши Владета Поповић, на тај начин што ће ангажовати носача са колицима, заједно са њим натоварити најглавнији и најтежи део машине и дотерати је пред кућу у Шумадијској улици. Владета је тај посао успешно обавио прерушивши се и сам у веома лоше одевеног носача, који је правом носачу помагао у гурању колница и у утовару и истовару тешког сандука у коме се налазила машина.

Остале делове машине који су били мање тешки, пренели смо Владета и ја непосредно из близине Ломине улице до куће у неколико наврата у току два-три дана. Машину смо монтирали у склоништу и онда је почело зазиђивање. Зидање је обавио врло брзо друг Црни на тај начин што је доњи део зида лежао на полулама испод којих је зјапила велика рупа за увлачење у склониште. У висини кухињског пода постављена је дрвена плоча која је била покретна. Кад је склониште било затворено, плоча је лежала као под оставе, која је сада сачињавала новосаграђени зид склоништа и природна врата према кухињи која су постајала и раније и одвајала кухињу од простора испод степеништа. Нови зид је мајсторски био омалтерисан и на њему намештене полице, на којима су

Зграда у Шумадијској улици бр. 187

L'immeuble de la rue Sumadiska № 187

се налазиле тегле са компотом, туршијама и конзервама тако да се при отварању врата добијао утисак добро уређене и богате оставе.

Оловна слова и табле за њихово распоређивање пренели смо у току неколико дана у ташнама и пакетима, пазећи да се при ношењу тешког олова не савијамо у страну да бисмо отклонили сумњу да носимо нешто тешко. Пренос смо вршили Жужек, Владета и ја, и то примајући материјал од непознатог друга у близини Ломине улице и носећи га на одстојању један од другог Јужним булеваром преко Ауто-команде све до Шумадијске улице број 187. На сличан начин у више махова пренели смо знатне количине папира за штампање и боје.

Рад је одмах почео. Искусни „штампар“ дошао је тек кад су сви напред изнети радови извршени, а то је била

другарица Брана Перовић која је радила и раније на оваквим пословима.

Она је дошла у кућу у Шумадијској улици као „жена доктора Герића“ који је на првом спрату куће отворио ординацију лекара опште праксе. Партијска техника у Београду израдила је прописну венчаницу, а пријава становања извршена је сасвим легално код надлежних полицијских органа. Другарица Перовић је била веома искусна у овом раду, па смо и ми остали, Жужек, Владета Поповић и ја, савладали технику слагања слова, стављања у редове, а затим и штампање на тиглу.

Наиме, машина за штампање била је један већи „тигл“ на ножни погон, који смо од милоште звали „Зуза“.

Брана је као „домаћица“ била задужена и да приправља храну за нас троје, Владету, мене и себе.

Владета је живео у кући као илегалцац. Није смео да изађе ван куће, сем у изузетним случајевима. Ја сам пре подне радио на Универзитетској клиници код професора Бугарског, а поподне и увече заједно са осталима слагао слова и на смену радио у бункеру на тиглу. У бункеру је била лоша вентилација, загушљиво и тешко за рад, па смо вршили смену на пола сата. По изласку човек је био сав знојав и уморан због загађености ваздуха у бункеру. Жужек је пре подне радио редовно на свом послу у пошти, а по подне се укључивао у рад у штампарији. Жужекова жена није била члан партије и дуго времена није знала тачно шта радимо, али је дала свом мужу пристанак да се у кући ради за Партију и трудила се да нам не смета.

Први рад и задатак који смо добили у новој штампарији било је штампање новог броја *Пролетера*, првог броја после капитулације Југославије. На том броју смо доста радили, а припремао се и други материјал, међу којим се сећам једног прогласа Централног комитета Комунистичке партије Југославије — упућеног немачким и италијанским војницима на немачком и италијанском језику. У прогласу се објашњавало војницима шта су они починили, чему и коме служе и позивају се на борбу против фашизма и милитаризма.

Слагање слова и стављање у оквире за штампање вршено је и у бункеру и у кухињи. Договор је био да у случају аларма сав материјал, а заједно са њим и Владета Поповић улазе у бункер, а остали остају у стану пошто су легализовани.

Рад се одвијао нормално почев од средине маја 1941. године. Штампани материјал изношен је у корпама за пијаци, који је носила Брана излазећи напоље, руку под руку са „својим мужем“, стварајући у околини куће слику срећног брачног пара.

Занимљиво је такође да је на почетку рада, односно док је склониште изграђивано у згради, на спрату станавао један немачки официр. Он дању није био у кући, па смо ми слободно могли

да радимо око склоништа, али је то била прилична смелост бити у то време у истој кући са немачким официром и радити на изградњи склоништа. Једном приликом је официр чак и сишао у приземље, погледао развашарену кухињу покривену земљом и алатом, али му том приликом није изгледало ништа сумњиво, јер је то било на почетку рада кад смо копали земљу. Напад Хитлерове Немачке на СССР, 22. јуна 1941. године, нашао је партијску хелију штампарије спремну за даљи рад. На сам дан напада посетио нас је друг Темпо и одржао са нама састанак на коме нам је изнео тежину ситуације и бодрио нас на борбу и рад за народ и Партију.

Међутим, ова партијска штампарија није имала ту срећу да дуже ради на својим задацима. Већ 23. јуна око 13 часова полиција је упала у ову кућу и омела даљи рад штампарије и групе.

Причао ми је друг Жужек после, док смо били на Бањици, зашто су по његовом мишљењу органи полиције дошли у ову кућу. Пред сам рат, 1941. године, у партијској организацији Поште бр. 2 десила се провала. Због слабог држања неког Лонгиновића који је том приликом ухапшен, проваљени су сви чланови хелије у којој је он био, а међу њима и Жужек. Истрага против Лонгиновића је обустављена 27. марта и он је пуштен, али његови искази су остали у полицији. Кад су се агенти специјалне полиције вратили на своју дужност да служе немачком окупатору, нашли су стари материјал и потражили хапшење Лонгиновића које је извршено првог дана, те су тако агенти специјалне полиције дошли да ухапсе и Жужека у вези са подацима из провале од пре рата.

Брана, Владета и ја били смо баш за ручком у приземљу зграде, а Жужек са својом женом и усвојеном девојчицом на спрату, кад су жестоко зазвонила кућна звонца у приземљу и на спрату. Потрчао сам на прозор који је био затворен шалонима и видео пред вратима стана на улици групу агената и жандарма. Брзо сам се вратио у кухињу и саопштио Владети и Брани шта се догађа на улици. Закључили су да ја изађем и отворим врата из дворишта, а Брана и

Proleter

ORGAN CENTRALNOG KOMITETA KOMUNISTIČKE PARTIJE JUGOSLAVIJE

Godina XVI

mart—anril—maj 1941.

Broj 3—4—5

SAVJETOVANJE KOMUNISTIČKE PARTIJE JUGOSLAVIJE

Preko n maja ove godine održano je partijsko savjetovanje na kome su bili zastupljeni rukovodjci drugovi iz Srbije, Crne Gore, Hrvatske, Slovenije, Vojvodine, Bosne i Hercegovine. Zbog tehničkih razloga nisu mogli stići na Savjetovanje drugovi iz Makedonije i Dalmacije. Povod ovome Savjetovanju KPJ u najtežim uslovima okupacije i kriznog vremena bio je taj: 1) da se u novo nastaloj situaciji naljed okupirane zemlje naša partijska brzo organizacijsko pripremi novim uslovima, 2) da se izmaku pouke i zaključci iz bliskih minulih tragedija koji su predstavili i odigravali se za vrijeme napada imperijalističkih osvajača na našu zemlju, o ulozi naše partije u to vrijeme, 3) da se utvrde zadaci koje se naša postavlja pred našu partiju, kada je zemlja raspoređena, a narodi Jugoslavije, opljačkani i porobljeni stenu pod okupatorskom čizmom imperijalističkih grabljivaca.

Evo, to su bili krupni i neodložni razlozi koji su tešili da partija hitno mobilize sve svoje snage kako bi savladala velike i teške zadatke koje stoje pred njom u ovim sudbonosnim danima, kada se oči porobljenih narodnih masa svih zemalja Jugoslavije upiru u našu Komunističku partiju kao rukovodilca njihovih borbi, kada se upiru oči u veliku zemlju socijalizma—SSSR—kao zemlja mira, blagostanja i napretka.

O uzrocima tragedije koja je zadesila narode Jugoslavije

Sadnja sudbina, koja je zadesila narode Jugoslavije, je ova: on imperijalističkih razbojnika, i savrše okrutno potvrdje sve ono o čemu smo mi davali pitali i govorili, osobito od okupacije Austrije pa do danas. S realizirali smo i zvali na izbora u svim našim provincama i političkim organizacijama, ali oni su nam strašnu ranjivost koja je

prijetila od vanjskih neprijatelja, baš zbog toga što su unutarnji neprijatelji, u licu buržoazke vladajuće klase činili sve ono što je vodilo zemlju u propast. Mi smo godinama val ra klup sve što je politeno i rodo južno radi borbe, u prvom redu protiv tih unutarnjih neprijatelja, koji su kroz dvadeset godina krčili put imperijalističkim razbojnicima koji su danas porobili i rađe našu zemlju. Svi režimi od tada zbog toga su nas krvavo proganjali. Režim Cvetković—Maček doo je po ulicama Beograda, Splita, Zagreba i t. strjeljeti u masu zbog toga što je našo pod vođstvom Komunističke partije tražio da se preduzmu sve mjere u interesu odbrane nezavisnosti naroda Jugoslavije. Zbog toga su bili stvoreni koncentracijski logori za komuniste i ostale borce radničke klase. Zbog toga su bili hapšeni i preobaljeni stotine i hiljade najboljih boraca, sinova našeg naroda.

Preko dvadeset godina vodili se zločinačka nacionalna politika, politika strahovitog gušenja i izrabljivanja Makedance, Hrvata, Crnogoraca, Slovenaca i drugih nacioalnih manjina sa strane velikosrpske vladajuće klase koja je pod firmom jugoslovenstva htjela zadržati svoju pljačkaku hegemoniju. Kad joj nije uspjelo, naša je pravila aranzmane i sporazume sa hrvatskom, slovenačkom i drugim buržoazijama, ali uvijek na štetu naroda. Preko dvadeset godina sijale su straha, hrvatska i druge buržoazije mižija i razdore među narodima Jugoslavije iskoristivajući ih za svoje kapitalističke interese pri dobi pljačke naš narod. Preko dvadeset godina provodio se hrvatski i drugi prigon našeg naroda radničke klase. Komunističkom partiji mi kao i prigon i hladno izrabljivanje čitave radničke klase Jugoslavije. Svi vladavine svih reakcionarnih kapitalističkih klasa, kako srpskih tako i ostalih, strogo su nam zabranjivale da vlast od se odvojimo i da se postavimo kao nezavisni. Bilo je raznih drugih i strašnih stvari, ali nikakvih oslobodilačkih borbi.

Факсимилна насловне стране *Пролетера* који је штампан маја 1941. у илегалној штампарији у Београду

Le facsimilé de la première page du *Proleter*, imprimé en mai 1941 dans l'imprimerie clandestine de Belgrade

Владета су отишли да уреде кухињу и да се по договору Владета склони у бункер. У међувремену је Жужек изишао на врата с горњег спрата. Агенти су тражили хитно да се отворе врата и поминули Жужека. Жужек им је отворио и они су појурили на први спрат код Жужека зовући и мене горе да будем као грађанин присутан код претреса Жужековог стана. Препознао сам међу агентима Радана Грујичића и Космајца. Извршили су претрес Жужековог стана, погледали су и моју ординацију коју сам инсталирао у једној соби на првом спрату. У ствари то је била ординација пок. проф. Бурице Борђевића, коју ми је поклонила његова супруга желећи да ме тиме помогне материјално. Нису ту ништа нашли. Питали су мене ко сам и шта сам, па су онда кренули у приземље желећи да провере нешто. Повели су и мене доле.

Био сам запањен кад сам силазећи доле споредним степеницама угледао у кухињи како седе Владета и Брана. Један агент је отворио врата од кухиње и кад је видео Владету, устукнуо је: „Ту ли си ти, птицо шпанска“. — Наиме, како сам после сазнао код убацивања неких ствари у бункер пролаз је био запушен и Владета није стигао да се увуче у склониште. Међутим, Брана и Владета су успели да добро затворе капак за улаз у бункер. То је била велика тренутна срећа. Агенти су се окомили на Владету, напали на мене откудa и шта ће овде „Шпанац“. Бранио сам се импровизирано да је мој кум. И одиста је он био мој кум, јер сам га венчао са његовом женом Нели Сендом — која је касније стрељана у Београду. Рекао сам да је случајно био на ручку. Само сад је био довољан повод да и мени нареди да се обучем и да ме ухапсе. Да нису Владету нашли у мом стану, верујем да ме не би ни ухапсили. Прегледали су

детаљно мој стан, погледали све нузпросторије, чији је под био у ствари улаз у склониште. Ништа им није било сумњиво. Причала је касније другарица Брана Перовић да је агент Залада отварајући фијоку од креденца наишао на месингане плочице које се умеђу између редова у тексту и кад је упитао шта је то, Брана је одговорила: „То су неке плочице од микроскопа мог мужа лекара“.

Тада су позвали Владету и мене поново на спрат код Жужека. Владети су везали обе руке напред, а мене и Жужека везали за по једну руку ланцем. Брану Перовић нису дирани. Она је плакала, гледајући како јој другове воде ланцима везане, а агенти су је умиривали: „Немојте плакати, госпођо Герић, вратиће се ваш муж“. Нас тројица смо се гледали потајно, у очима и у души веселили што полиција није открила штампарију, што ће остати Брана на слободи и што ће можда штампарија и даље радити.

Одвели су нас аутомобилом до кварта на Дедињу, предали нас жандармима који су нас спровели онако везане кроз цео Београд, од Дедиња до специјалне полиције на Обилићевом венцу, пешице. Народ је застајао, гледао нас тужно, а неко је покушао да нас изразом у очима бодри, као да каже, да то неће дуго трајати.

Тако се и завршила историја рада ове штампарије у Шумадијској улици. Она више није радила како су ми после причали другови. Али склониште је и даље остало. У тој кући и у склоништу живели су другови из Покрајинског комитета Партије и руководили борбом народа и Партије у Београду и Србији, све до 1943. године, док ту кућу нису провалили, како сам касније чуо, издајници Буха и Вера Милетић.

R. GERIĆ

Le Dr Gerić consacre la majeure partie de son article à l'imprimerie clandestine qui était installé dans la rue Šumadska № 187. Il faisait fonction de médecin de bataillon du XVIIIème régiment d'infanterie «Suvoborski». Dans ce régiment il forma aussitôt un groupe avec lequel il étudiait les livres de Parti. Après la capitulation de l'ancienne armée yougoslavie, le Parti lui donna l'ordre de rester à Belgrade et de travailler dans l'imprimerie du Parti. La cellule de l'imprimerie fut composée de Vladeta Popović Pinecki, secrétaire de la cellule, de Ciril Zužek, fonctionnaire des postes, de Brana Perović, alors étudiante de la Faculté technique, et le docteur Gerić. L'organisateur de l'imprimerie, Svetozar Vukmanović Tempo assista à la première réunion de la cellule qui fut consacrée au travail de l'imprimerie. L'on se mit d'abord à aménager un abri qui fut construit assez rapidement. Zužek, Popović et Gerić aidés ensuite de Djordje Andrejević Kun travaillèrent à l'aménagement de cet abri. L'imprimerie dut être transportés de la rue Lomina. L'imprimerie une fois transportée et montée, l'abri fut muré. Les lettres de plomb et les panneaux furent également transportés dans des serviettes et des pa-

quets. L'imprimerie commença aussitôt sous la direction de Brana Perović, qui avait déjà l'expérience dans ce genre de travail. Pour les autorités officielles Brana Perović était épouse du Dr Gerić. En outre, elle était chargée de préparer la nourriture pour tout le groupe.

La première tâche de l'imprimerie fut d'imprimer le premier numéro du «Prolétaire», après la capitulation de l'ancienne Yougoslavie. L'on y préparait également d'autres publications, comme par exemple la proclamation du Parti Communiste de Yougoslavie publiée en allemand et en italien et adressée aux soldats allemand et italiens.

Le travail se déroulait normalement depuis la mi-mai 1941, mais déjà le 23 juin vers les 13 heures la police fut irruption dans la maison et interromput le travail. A cette occasion Vladeta Popović, Ciril Zužek et le Dr Gerić furent arrêtés. C'est ainsi que se termine l'histoire de cette imprimerie qui ne marchait plus, bien que l'abri ne fut pas découvert. Des camarades du Comité régional du Parti s'y cachaient jusqu'en 1943, année au cours de laquelle l'ennemi s'empara de l'abri.

